

COMUNICACIONES

FRONTERA OCCITANA

LA PERÍFRASI *DEURE* + INF EN EL CATALÀ PRELITERARI. GÈNESI I EVOLUCIÓ D'UNA PERÍFRASI ROMÀNICA EN EL SEU CONTEXT LINGÜÍSTIC¹

INTRODUCCIÓ²

Les perífrasis romàniques que provenen de l'estructura perifràstica llatina *DĒBEŌ* + *INF*³ han adquirit diversos valors semàntics. En aquesta comunicació volem estudiar el cas del català *deure* + *INF*: la gènesi en el seu context de contacte de llengües i el desenvolupament del procés de gramaticalització i polisemització que ha seguit el català preliterari (fins a 1250). Especialment farem esment als processos semàntics de l'anàleg occità *dever*. Hem trobat interessant limitar l'estudi de la gramaticalització de *deure* en aquest període històric perquè abraça la llengua anterior a Ramon Llull i al naixement del català literari, així com també és l'època d'un major contacte occitanocatalà.

Per a complir amb aquest objectiu, utilitzarem una metodologia d'estudi de corpus, amb la intenció d'oferir resultats tan representatius com serà possible. El corpus català utilitzat ha estat el Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA); per a l'estudi dels valors de *dever* hem desenvolupat un corpus textual del mateix període.⁴ L'aproximació a les dades que obtinguem dels corpus

1. Aquest estudi ha estat realitzat al si de la beca FPU del Ministeri d'Educació (AP2008-04301), que s'emmarca en el grup de recerca de la UA Traducció de Clàssics Valencians a Llengües Europees: Estudis Lingüístics, Literaris i Traductològics Comparats (ref. VI-GROP-125). A més, forma part també de les tasques dels projectes de recerca «Gramàtica del català antic» del MICINN (ref. FFI2009-13065), «Constitució d'un corpus textual per a una gramàtica del català antic (Gca)» de l'IEC (PT2008-S0406-MARTINES01), projecte «DIGICOTRACAM» de la Generalitat Valenciana (ref. PROMETEO-2009-049), i IVITRA (<http://www.ivitra.ua.es>).

2. Agraïm enormement l'ajuda del professor Josep Martines i la professora Sandra Montserrat. Agraïm també els consells dels professors Antoni Biosca, Carles Segura i Jordi Suïls.

3. Abreviacions que utilitzarem: *INF* 'infinitiu', fr. 'francès', oc. 'occità', it. 'italià', esp. 'espanyol', arag. 'aragonès'.

4. Els textos que conformen el CICA del període estudiat (XI-1250) es troben a la bibliografia. El nostre despullament inclou, a més, les obres d'aquest marc cronològic que estan en procés d'edició i incorporació al CICA, amb les quals els directors del corpus donaran per tancat el con-

la realitzarem en el marc de la lingüística cognitiva, la teoria de la gramaticalització i les aportacions pragmàtiques de Traugott.

Aquest tema desperta un interès particular pel fet que la variació dialectal presenta diferències al voltant dels valors semàntics de la perífrasi que tractem. Si en català general actual *deure* només ha conservat el valor inferencial epistèmic, sembla que en valencià s'ha conservat l'antic valor deòntic. Tanmateix, el conflicte lingüístic amb el castellà amera la situació de dubte, ja que podria ser una interferència semàntica del *deber* deòntic castellà. Aquesta qüestió controvertida no ha estat resolta. És més: no hi ha gaires estudis sobre el tema. Fins avui comptem amb les aportacions de Cabanes (1997), González Gutiérrez (2008) i Schmid (2008).

Aquesta recerca s'emmarca en un projecte més gran, l'estudi de les perífrasis modals catalanes amb una visió pancrònica i pandialectal en el marc de l'elaboració de la *Gramàtica del català antic*, dirigida pels professors Josep Martines i Manuel Pérez-Saldanya.

I. ORIGEN LLATÍ DE LA PERÍFRASI I DIFUSIÓ ROMÀNICA

La perífrasi catalana que estudiem naix de l'estructura anàloga llatina *DĒBEŌ + INF*. Aquesta perífrasi evoluciona semànticament des del llatí clàssic fins a les llengües romàniques.

Comencem mirant els significats inicials del verb en qüestió. El verb *DĒBEŌ* llatí naix de la contracció de **DE HABEŌ*. El seu significat etimològic és: «proprement “avoir en le tenant de quelqu'un”» (Ernout/Meillet 1979: 165). D'ací sorgeix immediatament la idea d'«estar en deute —econòmic, o d'altres coses— amb algú». Aquest mot adquireix diferents matisos, semànticament propers, derivats del significat inicial. Com mostra el diccionari Oxford de llatí clàssic, *DĒBEŌ* significa: «To owe, i. e. to be bound or under obligation to render pay, etc., something», i també vol dir: «To owe something to some one, to be indebted to or to have to thank one for something», sense tenir la restricció de deute de caràcter econòmic.

Aquest significat generà que *DĒBEŌ* pogués ser una marca de modalitat deòntica (Ernout/Meillet 1979: 165). Ja en llatí clàssic trobem la perífrasi d'obligació amb *DĒBEŌ*. Ara bé, la llengua llatina tenia altres maneres més prototípiques per a expressar l'obligació o la necessitat (Bassols de Climent 1981: 342-344 i Valentí i Fiol 1995: 124-129): la conjugació perifràstica activa que uneix el participi futur actiu d'un verb (*-urus*) amb les diverses formes del verb *SUM*; la conjugació perifràstica passiva que uneix el gerundi amb *SUM*. A més a

junt de textos del català arcaic que en formaran part. També hi trobareu els textos del corpus occità despullat.

més, hi trobem la forma neutra del gerundi amb la tercera persona del verb SUM, així com també els verbs impersonals OPORTET, LICET.⁵

En el llatí tardà de l'època del baix Imperi Romà (s. III dC), la perífrasi d'infinitiu amb DEBEŌ (i també amb VOLO) desenvolupà un matís de futur en el pla temporal. Aquest valor de futur coincideix amb un afèbliment del valor modal d'obligació. També a partir d'aquest moment desenvolupa un altre significat: «introduire une hypothèse» (Ernout/Meillet 1979: 165). Com podem veure, la perífrasi que ens ocupa va desenvolupar ja en llatí —amb més assentament o menys— tres valors centrals: obligació, probabilitat i futur.

Comptat i debatut, podem dir que la llengua llatina veu nàixer la perífrasi d'infinitiu amb DEBEŌ per a expressar un valor deòntic que ja desenvolupaven altres unitats lingüístiques. A partir d'un terme legal ('estar en deute —econòmic—') s'engegà un procés de gramaticalització en què es projectà metafòricament el marc de la legislació o d'un contracte econòmic a altres en què la font de l'obligació no és una transacció econòmica, sinó una llei o un criteri social o moral, alhora que la càrrega semàntica de DEBEŌ començà a deslexicalitzar-se. Aquesta reanàlisi introduí DEBEŌ com a auxiliar perifràstic, amb un verb principal, al món de la modalitat deòntica, a partir de la qual generà els altres valors que hem tractat: prospecció i probabilitat.

Les perífrasis romàniques hereves de DEBEŌ han conservat al llarg del temps els valors d'obligació, futur i probabilitat de diferent manera. Sense ànim d'entrar en detalls sobre el conjunt de la Romània, però, voldríem fer-ne un breu apunt (Yllera 1980, Jensen 1986 i 1990, i Ménard 1994). En totes les llengües romàniques, la perífrasi ha expressat necessitat deòntica, amb diferents matisos:

- (1) *fr.* pur sum seignur *deit* hom *susfrir* granz mals (ms. del s. XIII⁶ *Cançó de Roland*; Jensen 1990: 296).
- (2) *oc.* aquest terminis clars e gens... *deu esser* ab joi receubutz (c. XIIIa, Bornelh; Jensen 1990: 296).

Aquestes perífrasis han generat una necessitat epistèmica basada en la interpretació personal de l'estat de coses, és a dir, en la inferència de la realitat del parlant a partir dels indicis observats:

- (3) *fr.* Mais il *doit* molt cels *anuier* / Qui perdue l'ont folement (s. XIIIb; Ménard 1994: 134).
- (4) *esp.* Ella quando uio a Ascanio so fijo, tan fermoso, touo en so coraçon que padre que tal fijo fiziera, muy fermoso *deuie seer* (1270-89; Yllera 1980: 129).

5. L'estructura HABEŌ + INF també està documentada en llatí amb valor deòntic. Ernout/Thomas (1989: 258) citen un exemple de Marc Anneu Sèneca, el pare (s. I aC - ca. 37dC).

6. Al costat del segle indiquem amb una *a* si ens referim a la primera meitat, i amb una *b* si ho fem a la segona meitat.

Per un altre costat, les llengües romàniques també han expressat el futur amb aquesta perífrasi, especialment el sard logudorès, que té aquesta perífrasi com a forma bàsica per a conjugar el futur:⁷ *depo kantare*, però també en italià, francès antic i modern, en occità i en portuguès (Meyer-Lübke 1900: 360):

- (5) *it.* meravigliosa cosa è ad udire quello che io *debbo dire* (s. xivb, *Decameron*; Meyer-Lübke 1900: 360).

En aragonès sembla que ha estat freqüent aquest ús de la perífrasi:

- (6) *arag.* que quando saben que el agua *deue uenir* grant (s. xiv, Heredia; Yllera 1980: 130).

En canvi, en espanyol és un ús rar, es dona especialment quan hi ha encara algun lligam amb el valor modal ja que hi ha un subjecte personal, i també amb un matís de futur d'imminència (Yllera 1980: 129).

Sembla que el francès *devoir* + INF i l'occità *dever* + INF assentaren bastant aquest desenvolupament del valor de futur. Jensen (1986 i 1990) documenta diferents valors en l'òrbita del futur.

En definitiva, les llengües romàniques han conservat, en major o menor mesura, aquests tres valors centrals. Com veurem en el següent apartat, en el cas català i occità,⁸ el valor prototípic de *deure* i *dever* és l'obligació i representa la gran majoria de les ocurrencies dels respectius corpus.

II. VALORS DE *DEURE* + INF EN EL CATALÀ PRELITERARI. NAIXEMENT DE LA PERÍFRASI: LA NECESSITAT DEÒNTICA

Abans de 1190, la perífrasi *deure* + INF només tenia un valor en català: expressava *necessitat deòntica* o, el que és el mateix, obligació forta. La primera documentació catalana amb aquest valor semàntic que hem trobat al nostre corpus data de la segona part del segle XI:

- (7) che eu de ista ora in antea fidels te serei sen frau e mal engien e ses neguna deceptió cho[n] om *deu esser* a son senior chui manubus se comanda (1066-1100; Russell-Gebbert 1965: 71).
- (8) Juro ego Guillem Ponc fil de Bonadonna femina a ti Bertran fil de Guila femina che eu de ista ora in antea fidels te serei sen frau e mal engien e ses neguna

7. *DĒBEŌ CANTĀRE* > *dopo kantare*. El sard modern també expressa el futur amb un derivat de *HABĒŌ*, que és més usual (Pérez-Saldanya 1998: 281).

8. En el cas de l'espanyol tenim com a referent l'estudi d'Yllera (1980).

deceptio chom om *deu esser* a son senior chui manubus se comanda (1070-1099; Miret i Sans 1913-1914: 105).

Aquestes dues citacions són l'única mostra d'aquesta perífrasi durant el segle XI al c.12. Ambdós casos formen part de textos administratius o legals, concretament de textos marcadament prefigurats, fixats o rutinaris: els juraments feudals. En aquestes oracions ja trobem el verb *deure* acompanyant un altre verb, com ja hem vist en llatí. El procés de gramaticalització, doncs, ja ha començat.

Abans de 1190 només tenim sis ocurrences de la perífrasi, cinc de les quals estan formades amb el verb *esser* com a principal. A partir d'aquest moment ja trobarem diversos verbs principals, així com diferents matisos i valors de *deure*. De fet, del total de 113 ocurrences, 81 expressen més o menys la necessitat deontica prototípica —és a dir, el 71%—, com mostra (9) i (10):

- (9) S[einors], *audir e entendre devem* sent Mateu l'apòstol e evangelista qé dix en evangeli qe adés avetz ozid (Soberanas et alii 2001: 101).
- (10) [D]e les batlies, quals que sien, [*re*]spondre *deuen* los batles ha lurs senyors de lurs drets per caldera, nieles senes judicis (Bastardas 1984: 121).

Aquestes perífrasis ens poden servir de model d'un tipus de modalitat: necessitat deontica (obligació) o necessitat amb participant-exterior.⁹ Aquesta modalitat es caracteritza per marcar la necessitat d'un subjecte animat a participar en l'estat de coses, ja que l'obliga una font exterior (una entitat inqüestionable). És una norma social, legal o moral externa al participant la que l'obliga i li atorga un caràcter de norma, pauta social. Mentre que a (9) la font de l'obligació és moral, a (10) és una norma legal:¹⁰ però el valor semàntic de *deure* és idèntic.

Un altre aspecte d'anàlisi és l'objectivitat/subjectivitat en un contínuum dels valors modals. La modalitat deontica es caracteritza per ser el punt extrem de l'objectivitat, mentre que els valors més epistèmics es trobarien en l'altre extrem, ja que el parlant declara el seu compromís amb la realitat. En aquest cas, però, la font de l'obligació és universal i es basa en el coneixement de la societat i de la legislació, i per tant no intervé l'opinió o interpretació del món del parlant: s'expressa una norma.

9. En aquest cas, seguim la terminologia de van der Auwera/Plungian (1998). Bybee et alii (1994) en diuen *agent-oriented*, i Olbertz (1998), que segueix Hengeveld, en diu necessitat deontica, però distingeix entre *participant-oriented* o *event-oriented*. Segons van der Auwera/Plungian (1998), la modalitat *participant-exterior* és un homònim de la modalitat *deontica* o *necessitat deontica* (hiperònim).

10. De fet, la font de l'obligació deriva de la tipologia textual: l'obligació moral en el cas de les *Homilies* i l'obligació legal en el cas dels *Usatges*.

I, per tancar aquesta caracterització, hem de parlar de l'abast¹¹ del verb modal. És un concepte que fa referència a l'abast ample o estret de l'auxiliar verbal, si actua només sobre el participant o sobre la proposició. La modalitat deontíca prototípica es caracteritza per tenir un abast estret: [(DEU hom) és-ser fidel a son senyor], ja que actua directament sobre el participant. Tots aquests elements d'anàlisi ens serviran per a contrastar l'origen modal de la construcció que ens ocupa dins la necessitat deontíca enfront de nous valors que trobarem.

En occità també la gran majoria de les ocurrences de *dever* expressen necessitat deontíca:

- (11) e per zó, si éu, vostre dóns e májestre, vos ai laváz los pés, e vos *devéz* l'us a l'áutre *lavár* los pés. Eissémples vos ai donát que aissí cum eu o ai vós fáith que vos o fazát (Bartsch 1868: 9)

Comptat i debatut, hem de caracteritzar la necessitat deontíca prototípica de la següent manera: font de l'obligació externa de caràcter moral, legal o social, objectivitat, participant humana sotmès a una força externa forta i abast estret.

En el nostre corpus hi ha una bona colla d'ocurrences de *deure* que per una raó o altra no coincideixen plenament amb els trets descrits a (9) i (10): són exemples perifèrics. Aquest és el cas de nou ocurrences en què el subjecte ja no és animat, sinó que és l'esdeveniment mateix que s'explica, sobre el qual recau l'obligació. És a dir, l'estat de coses és qui rep l'obligació. És el que Olbertz (1998) anomena *modalitat orientada a l'esdeveniment (event-oriented)*. Ara bé, el valor semàntic de *deure* es manté intacte, com podem comprovar a:

- (12) En batala ho en guarda on negú aurà homanatge ho sens, (si) açò segons son poder ben guardada e defendrà, *aver deu* aquí estacament e atemprat aemprament, ço és assaber d'erbes, de pales, d'orts, de fruyts d'arbres¹² (Bastardas 1984: 133).

Tanmateix, en aquests casos l'abast de *deure* és ampli, i per tant, s'allunya un xic del valor central: [DEU (estacament tenir en batlia)]. Hem de dir que els valors epistèmics comparteixen aquest esquema. Per tant, tot i que a (12) encara el valor d'obligació és claríssim, no hem de perdre de vista que la perífrasi ja pot presentar aquesta estructura del 1190 ençà.

11. *Scope*. Traugott/Dasher (2002: 112-113).

12. Com ens informa Bastardas, editor dels Usatges: «En lloc de “batala” cal llegir *batlia*» i «Sens dubte en lloc de “guardada” cal llegir *guardarà*».

1. *La negació de la necessitat deòntica*

En el nostre corpus hi ha 16 perífrasis *deure* + INF en oracions negatives. Tots els casos són relativament tardans (s. XIII).¹³ I, en la majoria de les construccions negatives amb *deure* + INF, tenim oracions orientades al participant: es prohibeix al participant (subjecte) de prendre part en l'estat de coses:

- (13) Los castlans e ls castels que tendran per lurs senyors no *deuen* sots si *metre* altres castlans sens volentat de lur senyor (Bastardas 1984: 75).

Com podem comprovar, la negació de l'obligació esdevé una prohibició, una manca de permís, en lloc d'una manca d'obligació. El que es nega és el verb principal i no el verb auxiliar modal (*deure*). És, per tant, una negació interna (Olbertz 1998: 151-153):¹⁴

necessàriament (no *proposició*).¹⁵

Aquest és l'esquema de construccions amb una prohibició taxativa, en què la partícula negativa sempre precedeix *deure*:

- (14) primerament refacen, axí com per dret los sirà jutgat, lo mal que auran feyt, e pux reeben per lur senyor dret dels hòmens seus axí com él a éls fer deurà; car axí co l mal qui feyt és per fadiga de dret no *deu éser emenat*, axí cel qui feyt sirà sobre proferiment de dret en nula guisa no *deu romanir* que no sia emenat (Bastardas 1984: 119).

Com podem veure a (14) hi ha també alguns casos en què la perífrasi negada s'orienta cap a l'estat de coses.

Tanmateix, també tenim quatre ocurrencies en què podríem interpretar la negació de l'obligació com la manca d'obligació; estaríem davant, doncs, d'una negació de l'auxiliar, una negació externa:

no (necessàriament *proposició*)

Aquest és el cas de la perífrasi que hem subratllat a (14). En aquesta citació, podem veure la possible diferència entre ambdues negacions. Mentre que la primera —subratllada— nega l'auxiliar *deure*, la segona —en negreta— és una prohibició remarcada per «en nula guisa». Ara bé, hem de fer notar que en aquests quatre exemples del segon tipus de negació, *deure* sempre auxilia el mateix verb, *esmenar*. El significat d'aquest verb possiblement condiciona el valor de la negació, que s'acosta a un sentit de 'no cal', és a dir, només n'elimi-

13. Tots els casos són dels *Usatges* (XIII), excepte tres, dels quals dos provenen de Miret i Sans (1908b), datats entre 1213-1250, i un de les *Homilies d'Organyà*.

14. En espanyol, *deber* + INF té sempre una estructura interna de la negació. En francès *devoir* + INF també (Ménard 1994: 134); i en llatí (Löfstedt 1966: 171).

15. Verb principal més complements.

na l'obligació. A pesar d'això, també cabria una interpretació com la majoria de perífrasis, amb la negació interna.

III. CAMINS DE GRAMATICALITZACIÓ DE DEURE

Com sabem, la perífrasi *deure* + INF acaba desenvolupant un valor de probabilitat dins la modalitat epistèmica (Pérez-Saldanya 1998: 29 i Gavarró/Laca 2002: 2712-2713), tal com ha passat en partícules més o menys equivalents en espanyol, francès i italià, però també en altres llengües del món, començant per les llengües germàniques. Com han estudiat Bybee, Perkins i Pagliuca (Bybee et alii 1994) i van der Auwera/Plungian (1998), un dels camins de la gramaticalització de la modalitat deòntica és anar cap a la modalitat epistèmica, amb la necessitat com a nexa d'unió. Aquest procés està inserit en una subjectivització creixent (Pérez-Saldanya 1998: 28-29 i Traugott 2005: 115). Una altra via del canvi lingüístic i la gramaticalització és modalitat deòntica > futur. Sabem que les llengües romàniques han desenvolupat també aquest camí, i també el català medieval (Martines¹⁶ [en premsa], Schmid 2008 i Schmid¹⁷ [en premsa]). Vegem en quin estat del procés es troba el *deure* català en la documentació del nostre corpus preliterari.

1. De la necessitat deòntica cap al futur

La perífrasi romànica provinent del llatí *DĒBEŌ* + INF, com hem vist més amunt, generà un conjunt de valors diversos. Un d'aquests valors, ja documentat en llatí tardà, és el futur. En el marc de canvi estructural del futur romànic que havíem apuntat, les llengües romàniques adoptaren la perífrasi d'origen modal (d'obligació) *HABĒŌ* + INF com a forma bàsica per a expressar el futur. Aquesta solució fou la que finalment triomfà; tanmateix havien aparegut altres mecanismes per a expressar la prospecció. Un d'aquests mecanismes és una altra perífrasi d'obligació: *DĒBEŌ* + INF. El valor de prospecció d'aquesta estructura perifràstica s'ha documentat en sard, italià, francès, occità, aragonès, espanyol i portuguès (Meyer-Lübke 1900, III: 359-360 i Yllera 1980: 129-130).

Que una perífrasi d'obligació continue el procés de gramaticalització i desenvolupe el valor d'intenció i posteriorment la predicció i el futur està força documentat (Bybee et alii 1994, Pérez-Saldanya 1998), com per exemple en el cas de *HABĒŌ* + INF. Es tracta d'un procés de subjectivització creixent en què l'obligació externa imposada per una norma esdevé interna a l'agent, que so-

16. Agraïm a l'autor l'amabilitat de facilitar-nos aquest article inèdit.

17. Agraïm a l'autora l'amabilitat de facilitar-nos aquest article inèdit.

vint és el parlant. Com sintetitza Pérez-Saldanya (1998: 284): «Aquest valor d'intencionalitat ràpidament es converteix en un altre de més abstracte i subjectiu: el de predicció efectuada pel subjecte de l'enunciació».

L'anàlisi del nostre corpus ens indica que en català preliterari s'ha perfilat l'inici d'aquest camí, que ja hem vist en les altres llengües romàniques. A (15) i (16)¹⁸ trobem tres ocurrences de *deure* força interessants que expressen un valor molt perifèric de l'obligació deontica prototípica o, millor dit, un valor de frontera en aquest camí de gramaticalització cap al futur:

- (15) Per qé él s'aproxmave a la passió qe *devie rede[bre]* en Jherusalem —tot per zo qe·ls falses judeus no l'anasen cercar en altra terra— ja veng él en les ciutatz qi són en riba de mar (Soberanas et alii 2001: 101).
- (16) Qar així o trobam en la homelia de sent Gregori, qe u·monge fo e, qan se *dec morir*, devezí tot son aver e partí'l, estirs dos besans qe li oblidaren; e per aqels dos besans *deg ésser perdud* en infern e estec·ne .xxx. dies en pena (Soberanas et alii 2001: 92-93).

Ací, *deure* expressa una necessitat diferent a la que hem vist. La font de l'obligació no ve marcada per una ordre moral, legal o social, sinó per un futur cert que tots coneixem. Tothom sap que Jesucrist patí la passió que el conduí a la mort (15). A (16) tenim dues perífrasis amb el mateix valor. Ara, però, el coneixement del futur ens el diu el mateix text: «estec-ne .xxx. dies en pena». És a dir, el monjo morí i anà a l'infern. La font de la necessitat, per tant, prové del coneixement enciclopèdic del parlant-oient. S'ha generat un escenari narratològic en què el parlant ja coneix la successió dels fets, això és, tota la seqüència. En aquest context de passat, *deure* expressa posterioritat a un moment previ. Precisament és el context del passat el que ens permet tenir el coneixement enciclopèdic que assegura que es complisca la predicció de futur: és, per tant, una necessitat. Amb aquests exemples s'obrí el camí de la subjectivització de *deure*, en què la font de la necessitat no és tan externa, sinó que forma part del conjunt dels coneixements enciclopèdics dels partícips en aquest espai comunicatiu. Amb açò s'ha avançat en el procés de gramaticalització de la perífrasi cap a valors més prototípics de posterioritat o futur.

Aquest procés també l'ha experimentat *dever* en occità:

- (17) Lo signes a tal natura que can *deu morir* canta tan clar que si hom li ve denan ab esturmens, el si acordara ab los esturmens; adoncx conoys hom que *deu morir* (Bartsch 1868: 325).

18. El DCVB arreplega casos com (16) sota l'etiqueta d'obligació física, i dona aquesta definició: «Haver de (fer alguna cosa): [...] per necessitat física».

En altres ocasions *deure* ha matisat la necessitat deòntica fins a generar un nou significat: ‘tenir dret de’. En lloc de considerar l’obligació com una ordre o un requeriment directe de la font externa que obliga el participant, s’interpreta com un dret que hi té i, per tant, implica una lleu evolució semàntica i major subjectivització:

- (18) La ja dicta Rumia demana per raon de sa maire; demana sa legítima e son dreit d’aquel dreit que sa maire avia ni *aver devia* en aquella honor de la serra subirana de Fígols (Russell-Gebbett 1965: 105).

Aquest valor, ha estat documentat en francès per Jensen (1990: 296). En el nostre corpus occità el trobem en moltes més ocasions que en català:

- (19) done a Deu [...] e per nom a te, Arnal d’Albin, que tes la maiso d’a la Roia, tot quant eu avia ni *aver devia* el mas d’a la Roqueta ni e l’Escalaio ni el Peirafoc, sas negu retenemein que non i fa (Brunel 1973: 104).

A partir d’aquest valor, tant l’occità com el català han desenvolupat el valor de futur —i així ho constaten els respectius corpus. En el cas català, hem documentat cinc casos en què es repeteix una mateixa estructura perifràstica amb *deure* + *haver-hi*, la qual té un valor de futur. El significat de ‘tenir dret de’ que havíem vist a (18) se situa ara en el futur:

- (20) Alia oliver és en l’ort de Julia sobre la via, t aiczo és l’olliver corniliol. Affronte de totes parts en nos donadors. t així qant aquestes efrontacions inclodunt sí donams nós a vós czo que avems ni *aver í devons* per a[ll]quna raó, ab lurs sols t ab lurs raids t ab lurs rames (Russell-Gebbett 1965: 97).

De la mateixa manera, trobem aquest valor documentat en el corpus occità. Fins i tot, hi ha algun exemple en què, pel context lingüístic, es reforça el valor de futur, com a (21), on l’adverbi *adenant* palesa la interpretació de posterioritat:

- (21) Eu Peire de Creissel et eu Uga, sa maire, dam et ab aquesta present carta liuram a te, Elías de Monbru, et alz cavallers del Temple de Jherusalem, ad aquelz que aras isso ni adenant isserau, tot quant nos avem ni adenant *aver í devem* em Poig Cau ni em Bozole (1151. Brunel 1973: 69).

En català arcaic, per tant, es desenvolupà el valor de futur. Ara bé, cal tenir en compte uns aspectes importants. En primer lloc, que trobem aquesta estructura intensament representada en occità, cosa que hauria pogut facilitar la continuïtat de la construcció en català. En segon lloc, el fet que es tracta d’una fórmula repetitiva en textos concretament administratius i forma part, doncs, d’un

text formulari prefixat. I en tercer lloc, la més que probable ombra del llatí culte que ocupava l'espai central de l'escriptura en aquest període. Possiblement es tracta d'una vulgarització d'una estructura anàloga llatina, ja que sense eixir del corpus català a partir del qual desenvolupem aquest treball, en els passatges de llengua llatina que podem trobar apareix la mateixa estructura:

- (22) Totos meos directos quod ego habeo vel *habere debeo* per ulla voces in turrem den bases aço es la quarta part de tot quant ia et totos firmamentos (1176. Miret i Sans 1904: 20).

Al capdavall, hem vist que, tot i aquests condicionants, en català preliterari, *deure* comença el canvi semàntic cap al futur.

En occità, en canvi, s'ha desenvolupat més aquest camí de gramaticalització. Fins i tot trobem altres estructures com la que cita Meyer-Lübke (1990, III: 360) que, tot i expressar posteritat, manté un cert lligam amb el valor d'obligació:

- (23) Si tu as bon dreg, cant o aurei proat, cobraras ton castel aisi co l'as lhiurat, e si la santa gleiza te recep per dampnat, tu *deus trobar* mercé, si Deus t'a espirat (Meyer-Lübke 1990, III: 360).

A més a més, *dever* també pot expressar el que ocorrerà lògicament o probablement:

- (24) e-il fon donat a entendre qu'ela era netsa de l'emperador de Constantinople, e qu'el per lieis *devia aver* l'emperi per razon (Jensen 1986: 230).

Al corpus occità hem trobat més contextos en què el valor semàntic de *dever* és a la frontera entre obligació i futur, o expressa clarament posterioritat:

- (25) e si li melgoires afollavo ni abatio, *deig ti redre* per aquest aver sobredig .xvi. marcs d'argent fi, e don ti e voil que aias de bon dreig tota la gaudida e la dissida que d'aquesta peinnora auras (Brunel 1973: 234).

I encara hi ha un altre context en què *dever* pren un valor de futur. Jensen (1986 i 1990) explica que en francès i occità aquest modal expressa futur en certs contextos sintàctics que volen denotar prospecció: d'una banda, oracions condicionals i, de l'altra, proposicions subordinades que demanen subjuntiu. En el corpus occità només trobem exemples per a oracions de subjuntiu amb valor de futur:

- (26) E la dòmna mandèt per En Barral e fetz-li grant reclam de Pèire Vidal, que l'avia baisada. E plorant l'en preguèt qu'el en *degués adès pendre* venjança (Bec 1977: 53).

- (27) si que per renou ni per decretz ni per clam de glieia ni per neguna manieira re no vos en puesca ni vos en *deia* *esser* comtat essort ni em paga daquest aver sobredig per neguna manera; e qui re vos i amparava, deig vos ne esser guirenz; e done vos o en totas las causas de la glieisa sobredicha (Brunel 1973: 272).

En poques paraules: a la vista de la documentació despullada, podem dir que en català preliterari també s'expressà el futur amb l'estructura perifràstica *deure* + INF. L'occità *dever* també enceta aquest camí, però el desenvolupa bastant més que el català d'aquest mateix període. Caldrà, doncs, resseguir aquest tímid inici del camí de *deure* a partir de 1250 per veure com ha continuat desenvolupant-se almenys fins al segle xv en què Martines (en premsa) i Schmid (2008 i [en premsa]) han documentat el valor de posterioritat per a la nostra perífrasi:

- (28) Agenollat segons dessús. E per ço avisat-vos que les batalles que *deuen venir*, que sapiats e tingats almenys lo eçcut de la fe ab què les pugats deffendre (s. xv, Sant Vicent Ferrer. Martines [en premsa]).
- (29) Sabut, emperò, per la Güelfa que lo dia de sant March *devia ésser* la batalla, lo qual dia era ja molt prop (*Curial e Güelfa*. Schmid [en premsa]: 9).

2. Cap a la modalitat epistèmica

Com dèiem, el català contemporani ha desenvolupat el valor epistèmic de *deure*. Quina situació trobem en català arcaic? Doncs una dotzena d'ocurrències perifèriques de la modalitat deontica que ens acosten a la necessitat epistèmica i un conjunt de vuit casos clarament epistèmics.

Entre les oracions que esdevenen frontissa entre una modalitat i l'altra, trobem exemples en què la situació comunicativa se situa en contextos d'irrealitat: l'ús de temps verbals d'irrealitat (futur, condicional, subjuntiu) o el cas d'oracions condicionals. Així, a (30) trobem una oració condicional que ens trasllada a un context hipotètic, és a dir, irreal. Tot i que encara es troba dins l'òrbita de la modalitat deontica, *deure* s'ha desvinculat de la font externa d'obligació:

- (30) [B]atala jutgada ans que sia jurada, si per cavalers *deu éser feyta*, per ·cc· onçes d'aur de València sia per penyores fe[r]mada (Bastardas 1984: 71).

De la mateixa manera, de vegades, l'ús de la perífrasi en futur, condicional o subjuntiu rebaixa la força de l'obligació. En situar-se en un context d'irrealitat pot aparèixer una interpretació epistèmica. Hi ha un temps verbal que ha contribuït especialment a fer trontollar definitivament el valor deontic de la

perífrasi que ens ocupa: el temps descendent del plusquamperfet d'indicatiu llatí. Segons Pérez-Saldanya (1998: 301), en els primers textos catalans, una forma com *degra* (< *DĒBUERAT* 'deguera') significava 'hauria cantat' i no 'havia cantat'. Aquest és el cas de (31):

- (31) *In primis fecimus clamor de Arnall de Guàrdia de LXXXIII morabetins que degre aver pagads a la mesó, e no-n ha negú pagad* (Russell-Gebbet 1965: 85).

Ací, Arnall de Guàrdia *hauria degut d'haver pagat uns morabetins*, la qual cosa suggereix que no va fer. De fet, així ens n'informa el redactor de la frase: «e no-n ha negú pagad». Si el temps verbal en ell mateix ja implica que l'acció a la qual estava obligat no es va dur a terme, la negació posterior rebla el clau. *Deure* encara aporta un valor deòntic, però l'obligació s'ha reduït molt. Si *deure* + *INF* ha arribat a expressar una relativa necessitat que no s'acompleix, implica ressituat la temporalitat de la perífrasi. Expliquem-nos. La modalitat deòntica prototípica pren com a temps verbal de referència el futur. Com és evident, la font de l'obligació commina el participant a prendre part en l'estat de coses, i això s'ha de donar necessàriament en un temps posterior a l'ordre. D'ací l'estreta relació obligació-futur que hem vist més amunt. Tanmateix, la modalitat epistèmica mira el present i el passat (per a aquest cas en l'anglès veg. Traugott/Dasher 2002: 116). Tot i que el temps morfològic siga el present, el temps de referència serà el passat. És per aquesta raó que, si a (31) *deure* se suposa deòntic, hauria d'acomplir aquest esquema temporal; en canvi, trenca amb això i fa una passa cap als valors epistèmics.

El procés de gramaticalització —i subjectivització— és veu encara més clarament a (32):

- (32) *De mi en P. de Tous al amat amic nostre en Pedrolo veger del senyor rey en Barcelona saluts et amors; ja-m so escusat a vós per raó de reguard que é d'en F. de sen Martí et am fo feit mal et onta sobre omenatge et sobre treves per què no par que jo me'n dega tant fiar e son guiatge* (Miret i Sans 1908b: 528).

Ací trobem l'ús del subjuntiu que ens trasllada a la irrealitat. Una volta més tenim els ingredients per fer desaparèixer l'obligació. Però, a més a més, a (32) la font de l'obligació és ambigua, cosa que reforça el caràcter frontissa del valor d'aqueixa perífrasi. De què depèn que el participant prenga part de l'estat de coses, d'una norma moral o de la interpretació de la situació que el mateix parlant fa? És una força real qui l'obligaria a fiar-se'n? (interpretació deòntica). O el coneixement de l'estat de coses per part del parlant el forcen a arribar a la conclusió que explica? (interpretació epistèmica). Sembla que ací tenim una mostra d'una creixent subjectivització: P. de Tous diu «no par», una proposició anterior clarament modal i subjectiva que ens ajuda a desxifrar la perífrasi

«dega fiar». La necessitat, doncs, prové de la interpretació del participant en l'estat de coses. És a dir: el procés de gramaticalització ha avançat.

Finalment, arribem als casos que ja no són —en absolut— deòntics i que estrenen la modalitat epistèmica en català. Com havíem dit, són un total de vuit ocurrències, entre les quals trobem diferents tipus de valors epistèmics. Un primer cas és el que representa (33):

- (33) E an auant Ramon de Senaoia pres un ladre de noit en sa maiso qui auia fait grans mals e fo iujat per peniar per cels qui auien la cort en comanda per P. de Lobeira, zo era en Mir et prohomes altres de Lerida et in hoc quando ducebant eum pendere uenc P. de Lobeira e fez lo escapar per Mil solidos que ne *dec auer* qui len foron promes daizo no sabem si habuit uel non (120010. Miret i Sans 1913-1914: 169).

En el contínuum de la modalitat epistèmica trobem, en un extrem, els valors evidencials en què el parlant no es compromet amb la veritat del que diu, i en l'altre, els valors de probabilitat en què sí que s'hi compromet. Així doncs, a (33) *deure* expressa un valor modal epistèmic que podria tenir aquestes dues interpretacions. La primera implicaria entendre que el parlant no es compromet amb la veritat del que explica, atès que informa d'un fet que no assumeix ni confirma, com una mena de «rumor». Així doncs, aquesta perífrasi es trobaria en l'extrem del no-compromís amb la veritat, és a dir, *deure* expressaria evidencialitat. En la segona lectura és el parlant qui interpreta les circumstàncies que observa, l'estat de coses, i veu que s'ha d'arribar a una conclusió necessàriament, és a dir, a partir d'uns indicis que observa en la realitat, realitza una inferència necessària i, per tant, *deure* expressaria probabilitat epistèmica.

Els altres set casos expressen necessitat epistèmica, com veiem a (34):

- (34) E ja veng la femna en aqela tera e trobà lo Seïnor trastot poderós, e clamà-li mercé e dix: Fili David, miserere mei. —O Séiner, fil de la Verge, mercé ajes de mi! S[eïnors], per aquesta femna *deuem entendre* Sancta Eclésia, qí ere morta entre la mala gent; et enaixí com aquesta f[emna], dementre qe fo en sa terra, no clamava mercé a Déu, tot exament aqueles males gentz, dementre qe adoraven les ýdoles e foren descreents, no clamaren mercé a Déu. Donces, s[eïnors], aquesta femna gran fe ag, per qé qan sa fila nomenà e crezeg qe de sola za paraula de N[ostre] S[eïnor] garia sa fila (Soberanas et alii 2001, vi: 102).

El valor de la perífrasi a (34) és pròxim al que tradicionalment s'ha anomenat «obligació lògica»,¹⁹ en què la situació descrita pel verb és una conseqüència necessària ateses les condicions anunciades en el context. Ací, però, ente-

19. Sovint s'ha vist en aquest valor la frontissa entre l'obligació i la probabilitat.

nem que hom va un pas enllà i entra en l'àmbit de la modalitat epistèmica, concretament és un exemple de necessitat epistèmica (Traugott/Dasher 2002: 129). La unió de l'àmbit deòntic i epistèmic és la necessitat. A (34), la interpretació dels fets empenta el parlant a inferir que és necessari veure les coses tal com ell les explica. Aquesta inferència invitada (Traugott 2005; cf. infra) discursiva ens condueix, però, al camp de la modalitat epistèmica, perquè ja no hi ha cap força externa que commine el participant. La inferència discursiva s'ha produït precisament gràcies a la metonímia: s'ha pres el valor de 'necessitat' de *deure* i se n'ha canviat la font, ara és la interpretació de l'estat de coses que en fa el parlant o, millor dit, la visió del discurs que l'emissor assumeix. S'ha complert, doncs, la segona de les tendències que Traugott (1989: 34) argüeix per explicar el canvi semàntic: dels significats basats en la situació descrita (externa o interna) als que es basen en la situació textual o metalingüística.²⁰

Precisament, el canvi semàntic que hem analitzat s'ha produït a partir d'una inferència invitada, en què el parlant interpreta *deure* en termes de necessitat epistèmica perquè en certa mesura l'obligació també existeix, sols que prové de la interpretació dels fets. Per tant, s'ha produït una metonímia discursiva, que a poc a poc anirà codificant-se fins a desenvolupar la polisemització. Aquesta explicació és pròpia de perspectives funcionalistes, que parteixen d'una aproximació pragmàtica (Traugott/Dasher 2002 i Traugott 1989 i 2005). Tanmateix, la semàntica cognitiva estricta ha preferit plantejar una mecanisme de projecció metafòrica, en què els trets d'una modalitat es projecten sobre l'altra. El punt de vista més pragmàtic respon a la situació comunicativa, mentre que si ens atenem a una visió diacrònica, el resultat ha estat una projecció semàntica. Fet i fet, es tracta d'un procés de gramaticalització que comporta una creixent subjectivització, en un dels camins possibles descrits per Bybee et alii (1994). Tot i això, encara queda una part del camí per recórrer, en què la subjectivització pot augmentar i els significats s'amaren més de l'actitud del parlant o de les seues creences respecte de l'estat de coses (Pérez-Saldanya 1998: 29).

En el nostre corpus occità, *dever* no expressa valors epistèmics, i tampoc no hem trobat indicis de perífrasis que insinuen l'inici del desenvolupament d'aquesta modalitat.

CONCLUSIONS

1. El valor prototípic de *deure* en el català preliterari és la necessitat deòntica. Més del 70% de les ocurrences del corpus expressen obligació. De fet, els exemples més antics de la perífrasi (segona meitat del segle xi) tenen aquest valor.

20. Traducció de Pérez-Saldanya (1998: 29).

2. El català arcaic mostra l'inici de la polisemització de *deure*. Seguint els camins de la gramaticalització de la modalitat deòntica definits per Bybee, Perkins i Pagliuca (1994), observem en el nostre corpus que *deure* comença a assumir valors més subjectius i arriba a expressar posterioritat i valors epistèmics.

El conjunt de les llengües romàniques han desenvolupat, ni que siga mínimament, el valor de futur en els corresponents descendents de *DĒBĒŌ*. En el nostre corpus hem localitzat ocurrences de *deure* que es troben en la frontissa obligació-posterioritat, i quatre exemples en què *deure* expressa prospecció. Tanmateix, aquests quatre casos es troben en una situació de contacte de llengües i sempre repeteixen la mateixa estructura prefixada. Per tant, podem dir que, tot i haver iniciat el camí, *deure* no assenta l'expressió de la posterioritat en el català arcaic.

Pel que fa al segon camí, hem documentat valors clarament epistèmics de *deure*, tot i que representen un percentatge reduït de les ocurrences del corpus —un 7%. A més a més, hem analitzat un conjunt d'ocurrences de frontera que mostren quin camí ha seguit i de quina manera s'hi ha pogut arribar. Així doncs, el camí de la modalitat deòntica > epistèmica de *deure* ja s'ha iniciat de manera considerable en català preliterari. Els mecanismes de la inferència invitada o la projecció semàntica ens poden fer entendre com s'ha produït aquest canvi semàntic.

3. A la vista del nostre corpus occità del mateix període cronològic, hem conclòs que el procés de gramaticalització i polisemització de *deure* (català) i *dever* (occità) són una mica diferents en els segles més antics (XI-XIII). Coincideixen en el punt de partida: *dever* expressa també fonamentalment necessitat deòntica. Però no trobem exemples perifèrics d'aquesta modalitat que mostren una via de gramaticalització cap a valors epistèmics. En canvi, hem observat que *dever* desenvolupa més intensament que el català *deure* el camí obligació > futur amb valors cada vegada més gramaticalitzats i subjectius.

ANDREU SENTÍ I PONS

BIBLIOGRAFIA

- Bartsch 1868: Karl BARTSCH, *Chrestomathie provençale (accompagnée d'une grammaire et d'un glossaire)*, Raphèle-lès-Arles, Centre provençale et meridionale Marcel Petit.
- Bassols de Climent 1981: Marià BASSOLS DE CLIMENT, *Sintaxis latina*, vol. 1 i 2, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Bastardas 1984: Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Bec 1977: Pierre BEC, *Anthologie de la prose occitane du moyen âge (XII-XV siècle)*. Vol.: *vidas e razons, chroniques et lettres, prose narrative*, Avinyó, Editions Aubanel.
- Bianchi / Romieu 2002: André BIANCHI / Maurice ROMIEU, *Iniciacion a l'occitan ancian. Dètz e nou tèxtes de l'Edat Mejana comentats*, Bordeus, Presses Universitaires de Bordeaux.

- Brunel 1973: Clovis BRUNEL, *Les plus anciennes chartes en langue provençale. Recueil des pièces originales antérieures au XIIIe siècle*, vol. I, Ginebra, Slatkine Reprints.
- Bybee et alii 1994: Joan L. BYBEE / Revere PERKINS / William PAGLIUCA, *The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*, Chicago, University of Chicago Press.
- Cabanes 1997: Vicent CABANES, «Les perífrasis modals de necessitat-obligació i probabilitat en català. Seguiment diacrònic. Segles XIII-XX», *Caplletra*, 20, 129-164.
- DCVB: Antoni M. ALCOVER / Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, 8 vol., Palma de Mallorca, Moll, 1930-1962.
- DDAA 1968: *Oxford latin dictionary*, Oxford, Oxford University Press.
- Ernout / Meillet 1979: A. ERNOUT / A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, París, Editions Klincksieck.
- Ernout / Thomas 1989: Alfred ERNOUT / François THOMAS, *Syntaxe latine*, París, Éditions Klincksieck.
- Gavarró / Laca 2002: Anna GAVARRÓ / Brenda LACA, «Les perífrasis temporals, aspectuals i modals», dins Joan Solà / Maria-Rosa Lloret / Joan Mascaró / Manuel Pérez Saldanya (dir.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. III, Barcelona, Empúries, 2663-2726.
- González Gutiérrez 2008: Juan Antonio GONZÁLEZ GUTIÉRREZ, *Las perífrasis verbales de la lengua catalana en los siglos XVI-XX (hasta la normativización de la lengua)*, Tortosa, UNED-Tortosa.
- Herman 2001: József HERMAN, *El latín vulgar*, Barcelona, Ariel.
- Jensen 1986: Frede JENSEN, *The syntax of medieval occitan*, Tübingen, Niemeyer.
- 1990: Frede JENSEN, *Old french and comparative gallo-romance syntax*, Tübingen, Niemeyer.
- Löfstedt 1966: Leena LÖFSTEDT, *Les expressions du commandement et de la défense en latin et leur survie dans les langues romanes*, Hèlsinki, Société Néophilologique.
- Martines (en premsa): Josep MARTINES, «Gramaticalització i modalització. El cas del futur epistèmic en català antic».
- Ménard 1994: Philippe MÉNARD, *Syntaxe de l'ancien français*, Bordeus, Éditions Bière.
- Meyer-Lübke 1900: Wilhelm MEYER-LÜBKE, *Grammatik der Sprachen Romanes*, 3 vol., trad. fr. d'A. i G. Doutrepoint, París, H. Welter (reimpressió: 1974, Ginebra, Slatkine, 1974).
- Miralles 2006: Joan MIRALLES, *Antologia de textos de les Illes Balears, Vol. 1: segles XIII-XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Govern de les Illes Balears.
- Miret i Sans 1904: Joaquim MIRET I SANS, «El més antig text literari escrit en català precedit per una col·lecció de documents dels segles XIe, XIIe i XIIIe», *Revista de bibliografia catalana*, VII, 5-47, 215-220.
- 1908a: Joaquim MIRET I SANS, «Documents en langue catalane (Haute vallée du Sègre, XIe-XIIe siècles)», *Revue Hispanique*, XIX, 6-19.
- 1908b: Joaquim MIRET I SANS, «Patrius sermo. Documents en català del temps de rei En Jaume I», dins Emili Vallés (ed.), *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, Estampa d'en Joaquim Horta, 522-529.
- 1913-1914: Joaquim MIRET I SANS, «Pro sermone plebeico», *BRABLB*, VI, 30-41, 101-115, 163-185, 229-251, 275-280.
- Moran / Rabella 2001: Josep MORAN / Joan Anton RABELLA (ed.), *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona, Proa.

- Olbertz 1998: Hella OLBERTZ, *Verbal periphrases in a functional grammar of spanish*, Berlín / Nova York, Mouton de Gruyter.
- Pérez-Saldanya 1998: Manuel PÉREZ-SALDANYA, *Del llatí al català: morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València.
- Rasico 2006: Philip D. RASICO, *El català antic*, Girona, CCG Edicions.
- Russell-Gebbett 1965: Paul RUSSELL-GEBBETT (ed.), *Mediaeval catalan linguistic texts*, Oxford, The Dolphin Book.
- 1973: Paul RUSSELL-GEBBETT, «Mossèn Pere Pujol's "Documents en vulgar dels segles xi, xii & xiii..." (Barcelona 1913): a partial retranscription and commentary», dins W. Rothwell / W. R. J. Barron / David Blamires / Lewis Thorpe (ed.), *Studies in medieval literature and language in memory of Frederick Whithead*, Manchester, Manchester University Press, 257-277.
- Schmid 2008: Beatrice SCHMID, «L'expressió de l'obligació al *Llibre del Consolat de Mar* i com és traduïda al castellà», dins T. Brandenberger / B. Schmid / M. Winet (ed.), *Traducción y estilística. Para el profesor Germán Colón en sus ochenta años* (=ARBA 20), Basilea, Universität Basel, 19-40.
- (en premsa): Beatrice SCHMID, «Un aspecto sintáctico del Curial e Güelfa: las perífrasis modales».
- Soberanas et alii 2001: Amadeu-J. SOBERANAS / Andreu ROSSINYOL / Armand PUIG (ed.), *Homilies d'Organyà*, Barcelona, Barcino.
- Torruella et alii 2009: Joan TORRUELLA (dir.) / Manel PÉREZ SALDANYA / Josep MARTINES, *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)* [consulta en línia: <http://lexicon.uab.cat/cica>].
- Traugott 1989: Elizabeth Closs TRAUOGOTT, «On the rise of epistemic meanings in english: an example of subjectification in semantic change», *Language*, 57, 33-65.
- 2005: Elizabeth Closs TRAUOGOTT, «Historical aspects of modality», dins William Frawley (ed.), *The expression of modality*, Berlín / Nova York, Mouton de Gruyter.
- Traugott / Dasher 2002: Elizabeth Closs TRAUOGOTT / Richard B. DASHER, *Regularity in semantic change*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Valentí i Fiol 1995: Eduard VALENTÍ I FIOI, *Gramàtica llatina*, Barcelona, Curial.
- Van der Auwera / Plungian 1998: Johan VAN DER AUWERA / Vladimir A. PLUNGIAN, «Modality's semantic map», *Linguistic Typology*, 2, 79-124.
- Yllera 1980: Alicia YLLERA, *Sintaxis històrica del verbo español: las perífrasis medievales*, Saragossa, Universidad de Zaragoza.